2. Kelam İlminin Doğuşu ve Gelişmesi

Kur'an'da insanlar, hem kendileri hem de diğer varlık ve olaylar üzerinde gözlem yapmaya, bu gözlemlerden yararlanarak varlıkları ve olayları yaratılış açısından düşünmeye davet edilmiştir. Bu şekilde düşünüp akıl yürütenlerin doğru bilgilere ulaşacakları vurgulanmış, buna karşılık atalarından öğrendikleri inançları taklit edenlerin hakikate ulaşamayacakları, dolayısıyla sapıklıkta kalacakları belirtilmiştir.[7]

İNCELEYELİM

Görsel 1.1: Düşünüp ibret almak ve şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü birbiri ardına getiren de O'dur. (Furkan suresi, 62. ayet.)

Kur'an'da başta Allah'ın (cc) varlığı, birliği, peygamberlik, kader, iman-küfür, iyi-kötü davranışlar gibi birçok mesele ele alınmış, bu konuların akli delillerine temas edilmiştir. Değişik din mensuplarının batıl inanç ve davranışları açıklanarak eleştirilmiş, onlarla en uygun biçimde fikrî mücadele yollarına dikkat çekilmiştir. Tüm bunlar bir yönüyle kelam ilmini inşa etmeyi içeren bir süreci başlatmıştır.[8]

Peygamber Efendimiz, Allah'tan (cc) aldığı ilahi mesajları insanlara hem tebliğ etmiş hem de yaşayarak örnek olmuştur. Sahabîler de anlamakta zorlandıkları konuları hemen Hz. Peygamber'e arz etmişlerdir. Peygamberimiz de bu soruları onların kalplerini rahatlatacak şekilde cevaplandırmıştır. Peygamberimizin hayatta olduğu bu dönemde inanç alanında büyük bir problem ve ihtilaf ortaya çıkmamıştır. Bu sebeple, Hz. Peygamber döneminde, bütün İslami ilimlerde olduğu gibi, kelam ilminin de bugünkü şekliyle tedvin edilmiş olmasından söz etmek mümkün değildir. Bununla birlikte Kur'an'ın en önemli konularını teşkil eden Allah-âlem ilişkisi, ahiret hayatı, cennet ve cehennem gibi itikadi konular bu dönemde de üzerinde en çok durulan konulardı.

---

7 bk. Maide suresi, 104. ayet; Bakara suresi, 170. ayet.
8 Yusuf Şevki Yavuz, "Kelam", TDV İslam Ansiklopedisi, C 25, s. 198.

NOT EDELİM

Kelam İlminin tarihi sürecini beş ayrı dönem hâlinde inceleyebiliriz:

KELAM İLMİNİN DÖNEMLERİ

- Hz. Peygamber Dönemi
- İlk Fikrî Hareketler ve İhtilaflar Dönemi
- Mutezile Mezhebinin Ortaya Çıkışı
- Ehlisünnet Mezhebinin Ortaya Çıkışı
- Yeni İlm-i Kelam Dönemi

Resulullah'a sorulan sorular, daha çok inancı kuvvetlendirmek ve dinî bilgilerini arttırmak içindi. Bu sebeple ashab, vahiyden başka kaynağa ihtiyaç duymuyor, Peygamberimizin cevabı ile yetiniyordu.[9]

Hz. Peygamber'in vefatı ile yeni bir süreç başlamıştır. Artık Müslümanlar bu süreçte inançla ilgili sorunların çözümü için Kur'an ayetlerini yorumlamaya ve Peygamberimizin sünnetine yönelmişlerdir. Bu şekilde karşılaştıkları problemleri çözmeye çalışmışlardır.

Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra gelişen fikrî ve siyasi olaylar, yeni anlayış ve farklı yorumları da beraberinde getirmiştir. İlk dönem İslam âlimleri, bu yeni anlayış ve farklı yorumlara karşı İslam itikadını savunma ve açıklama ihtiyacı duymuşlardır. Özellikle Raşid Halifeler Dönemi ve sonrasında İslam coğrafyasının hızlı bir şekilde genişlemesi, Müslümanlar'ın farklı kültürlerle karşılaşmasını da kaçınılmaz hâle getirmiştir. Bunun yanında tercümeler yoluyla Yunan felsefesinin İslam dünyasında yayılması Müslümanlar arasında birçok farklı düşüncenin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece İslam toplumunda yavaş yavaş ihtilaflar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra başlayıp hicri birinci asrı içine alan bu süreç kelam ilminin doğmasına zemin hazırlayan "ilk fikrî hareketler" devri olarak isimlendirilir. Bu dönemde yaşanan siyasi olaylar ve ihtilaflar nedeniyle ortaya çıkan büyük günah işleyenin durumu, iman-amel ilişkisi, kader meselesi, insan fiilleri ve hilafet gibi meseleler, inançla ilgili bazı tartışmaları ve farklı yeni yorumları da beraberinde getirmiştir. Böylece başta kelam ilmi olmak üzere diğer dinî ilimlerin ortaya çıkış süreci de başlamıştır.

Bu dönemin en önemli ismi, İmam-ı Azam Ebu Hanife'dir (öl. 150/767). Onun inançla ilgili konuları ele alan en önemli eseri ise **Fıkh-ı Ekber** adlı risalesidir. Ebu Hanife, fıkhı, "kişinin lehinde ve aleyhinde olan şeyleri bilmesi" şeklinde tarif ederek ibadet, amel ve ahlak konularının yanında inanç konularını da fıkhın kapsamı içerisine almıştır. "Fıkh-ı Ekber" ise onun terminolojisinde inanç konularını içeren ilmin adı olmuş ve sonraki dönemlerde usulüddin ve kelam ilminin karşılığı olarak da anılmıştır.

Hicri I. asrın sonları ile II. asrın başlarından itibaren Müslümanlar arasında görüş ayrılıkları artmış, siyasi ve itikadi mezhepler ortaya çıkmaya başlamıştır. İslam düşünce tarihinde inanç konuları üzerinde düşünme ve bu alanda ilk defa akla dayalı yöntemleri kullanma Mutezile ile başlamıştır.

9 A. Saim Kılavuz, Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş, s. 408.

Bir kelam ekolü olarak ortaya çıkan Mutezile, İslam dininin aslî hükümlerinin temellendirilmesi, sistematik hâle getirilmesi, izah ve ispat edilmesi, karşı fikirlerin cevaplandırılması gibi konularla meşgul olmuştur.[10] Eski Yunan, İran ve Hint kültürlerinden yapılan felsefi eserlerin tercümelerinin de etkisiyle Mutezile, yabancı kültürlere karşı inanç esaslarının savunulmasında ve inançla ilgili problemlerin çözümünde aklı ön planda tutuyor ve nasları buna göre tevil ediyordu. "Kelamın doğuşu" olarak adlandırılan bu dönemde özellikle büyük günah işleyenin durumu (mürtekib-i kebire), imamet meselesi, Kur'an'ın yaratılıp yaratılmadığı (halku'l-Kur'an), Allah'ın (cc) görülmesi (Rüyetullah), Allah'ın (cc) sıfatları ve kader meselesi gibi hususlar temel tartışma konularını oluşturmuştur. Yaygın ve geleneksel görüşe göre Mutezile, Hasan el-Basrî'nin (öl.110/728) ders halkasından ayrılan Vâsıl bin Atâ'nın (öl. 131/748) öncülüğünde bir ekol hâline gelmiştir.[11]

B BİLGİ KUTUSU

İslam dünyasında kelami konular üzerindeki tartışmalar felsefi eserlerin tercümeleriyle başlamıştır.

Hicri III. asırda inanç alanındaki ana ekoller ortaya çıkmış ve bu akımlar görüşlerini kendi metotlarıyla savunmaya başlamışlardır. Bu dönemde belirgin bir şekilde ekolleşen Ehlisünnet iki gruba ayrılarak gelişmiştir. Bunların ilki Ashabu'l-hadîs olarak isimlendirilen ve Ahmed bin Hanbel'in (öl. 241/855) öncülük ettiği akımdır. Buhari, Müslim, Ebu Davud, Nesai, Tirmizi gibi hadisçilerin de katkısıyla gelişen ve çoğunluğunu hadisçilerin oluşturduğu bu ekol, nasları anlamada sadece akılla hareket etme yaklaşımını benimseyen Mutezile kelam anlayışına karşı çıkmıştır.

Ehlisünnet'in çoğunluğunu oluşturan ikinci grup ise dinî esasları vahyin öncülüğünde akli ilkelerle yorumlayıp temellendirme yöntemini benimsemiştir. İbn Küllâb (öl. 240/854) ve Hâris el-Muhâsibî'nin (öl. 243/857) öncülüğünde gelişen bu ekol daha sonra tamamen sistemleşecek olan Ehlisünnet düşüncesinin habercisi olarak kabul edilir.

Hicri IV. asır, Ehlisünnet kelam ekolünün kuruluş dönemi olarak kabul edilir. Kelam ilmi alanındaki Mutezile egemenliği, daha önce Mutezile mezhebine mensup olan İmam Ebülhasan Eşari (öl. 324/936) ile sona ermiştir. İmam Eşari, kelam anlayışını Basra ve Bağdat'ta yayarken, Ebu Mansûr el-Maturidi (öl. 333/944) ise Maveraünnehir'de Ehlisünnet kelamının ikinci büyük ekolünün kurulmasını sağlamıştır.

Y YORUMLAYALIM

Akıl doğruyu bulmada araçtır. Vahiy ise akla doğruyu gösteren bir rehberdir. Böylece denge içinde bir bütünlük oluşur. İnsan, aklını kullanarak kâinattaki düzeni ve anlamı keşfederken, vahiy ona bu düzenin ilahi kaynağını işaret eder. Bu sayede, akıl ve vahiy birlikte insanı hakikate ulaştıran bir yol oluşturur.

Yukarıda verilen bilgiye göre, aklın ve vahyin insanı hakikate ulaştırmadaki rollerini yorumlayınız.

Kurucularının adından hareketle Eşariye ve Maturidiyye olarak adlandırılan bu iki ekol, küçük farklarla Ehlisünnet'in inanç konularına getirdiği esasları belirleyip sistemleştirmişlerdir. Böylece kelam âlimleri, itikadi meselelerde aklın rolünü kabul etmiş, gerektiğinde iman meselelerini akli yollarla izah edip tevile başvurarak kelam metodunu kullanır hâle getirmişlerdir. Ehlisünnet kelamcıları bilginin kaynakları meselesinde vahiy-akıl dengesini gözeten bir yaklaşıma sahiptir. Ehlisünnet ekollerinde bilginin kaynakları havassıselime, aklıselim ve haberisadık olarak kabul edilir.

---

10 İlyas Çelebi, "Mu'tezile", TDV İslam Ansiklopedisi, C 31, s. 395.
11 A. Saim Kılavuz, Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş, s. 416.

BİLGİ KUTUSU

Kelam ilmine göre bilgi elde etme yollarından biri olan ve herhangi bir etkenle kendisine ait özelliğini kaybetmemiş bulunan beş duyuya havassıselime denir. Bunlar işitme, görme, koku alma, tatma ve dokunma duyularıdır. Aklıselim; sağduyu, hüküm ve kararlarında doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırma yetisidir. İnsanın doğru karar vermesini sağlayan, herhangi bir olumsuzluktan veya ortamın kötülüğünden etkilenmeyen, yaratılışındaki temizliği koruyan akla aklıselim denir. Haberisadık ise hem peygamberlerin haber verdiği vahiyler hem de mütevatir haber için kullanılır.

İmam Eşari'nin yorumlarını geliştiren Bâkıllâni (öl. 403/1013) ve İmâmü'l Haremeyn Cüveynî (öl. 478/1085) ile İmam Maturidi'nin yorumlarını geliştiren Ebü'l-Muîn en-Nesefî (öl. 508/1115) bu dönemin diğer meşhur kelam âlimleridir.

Kelam ilmi İmam Gazali (öl. 505/1111) ile birlikte yeni bir döneme girmiştir. Kelam ve felsefenin iç içe geçtiği bu dönemde İmam Gazali, bir yandan İslam akaidiyle uyuşmayan felsefi görüşleri eleştirmek amacıyla bu disipline ağırlık vermiş, diğer yandan da mantığı kelama dâhil etmiştir. Ayrıca tasavvufla kelamı uzlaştırmaya da çaba göstermiştir.

Yaygın ve geleneksel anlayışa göre Gazali öncesi döneme Mütekaddimîn Dönemi adı verilirken Gazali sonrası döneme Müteahhirîn Dönemi denmiştir.[12] Gazali'den sonra yaşamış Müteahhirîn Dönemi ünlü kelam âlimleri arasında Fahreddin Razi (öl. 606/1210), Muhammed el-Beyzâvî (öl. 685/1286), Sa`düddîn Teftâzânî (öl. 793/1391), Seyyid Şerif Cürcânî (öl. 816/1413) , İbnü'l-Hümâm (öl. 861/1457) sayılabilir.

XIX. yüzyıldan günümüze kadar geçen süre ise kaynaklarımızda Yeni İlm-i Kelam Dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde kelam ilmi, felsefi bir görüş olarak materyalizmi bütün biçimleriyle reddeden, biyoloji ve psikoloji disiplinleri üzerinden gelen Darwinizm ve Freudizm akımlarının eleştirilerini cevaplayan, yeni felsefi akımları İslam esasları açısından eleştiren, tabii bilimlerden yararlanarak Allah'ın (cc) varlığını kanıtlayan, İslam'ın inanç ilkelerini açıklayan bir ilim durumuna gelmiştir.[13]

BİLGİ KUTUSU

Kelam ilminde dönüm noktası kabul edilen İmam Gazali'den önceki kelamcılara mütekaddimîn (önceki dönem) kelamcıları, sonrakilere ise müteahhirîn (sonraki dönem) kelamcıları denir.

12 Bekir Topaloğlu, Kelam İlmi Giriş, s. 36.
13 A. Saim Kılavuz, Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş, s. 428.